

פרויקט דמוקרטיה: נאבקים על כללי המשחק

פרק שני: המיעוט הערבי

2	הקדמה: עשור לאוקטובר – להסיר את הכתם
3	על מיעוטים ודמוקרטיה
4	על זהות ונאמנות
7	דה-לגיטימציה של נבחרי הציבור הערבי
10	יחס עויין וכפיית פתרונות כוחניים
13	עוינות וגזענות
16	האפליה וההדרה נמשכות
18	סיכום

הקדמה: עשור לאוקטובר – להסיר את הכתם

אחד העקרונות החשובים בדמוקרטיה הוא ההגנה על המיעוט מפני עריצות הרוב. מדינה דמוקרטית היא פלורליסטית במהותה, מכבדת את השונות שבין אזרחיה, ומאפשרת לכל קבוצה באוכלוסיה המעוניינת בכך לשמור על זהותה על כל מרכיביה, ובכלל זה מורשת, תרבות וזהות לאומית. במדינה דמוקרטית לכל קבוצת מיעוט עומדת הזכות לבטא את הנרטיב שלה ביחס לעבר ואת חזונה בנוגע לעתיד, גם אם אינם זהים לאלה של קבוצת הרוב או אף מערערים עליהם. מדינה דמוקרטית גם לא מתנה את זכויותיהם של אזרחיה בהצהרות של הסכמה או "נאמנות" לדעות ולהשקפות מסוימות. כל אלה הם עקרונות יסודיים של משטר דמוקרטי מהותי.

יחסה של מדינת ישראל לאזרחים הערבים סותר עקרונות דמוקרטיים אלה: לדידם של רבים בקרב הציבור היהודי ושל רבים מנבחרי, אזרח ערבי בישראל זכאי לשוויון ולהגנה על זכויותיו רק בתנאי שיוותר על זהותו הלאומית, על תרבותו, על שפתו ועל מורשתו ההיסטורית, ויצהיר על "נאמנות" לערכים שאינם שותף להם.

אירועי אוקטובר, שהתרחשו לפני עשור בדיוק, הם ביטוי חריף וכואב במיוחד למערכת היחסים המורכבת בין מדינת ישראל לבין המיעוט הערבי כאן. הריגתם של 13 בני אדם ערבים – 12 מתוכם אזרחי ישראל ואחד תושב השטחים הכבושים – והעובדה שאף אחד מהשוטרים שהיו מעורבים באירועים אלה לא הועמד לדין, יצרו בקרב האזרחים הערבים את התחושה הקשה שדמם הפקר, ופגעו קשות באמון השברירי שבין המיעוט הערבי לבין המדינה. האירועים היו המחשה קשה לתוצאות האפשריות של אפליה ושל פגיעה מתמשכת במיעוט, והוסיפו עוד נדבך של כאב, פגיעה ואי אמון ליחסים שבין המדינה למיעוט הערבי – פצע שלא הגליד עד היום. מנקודת מבטו של הציבור הערבי, באוקטובר 2000 הוא נוכח לדעת כי המדינה לא תהסס לנקוט אלימות קטלנית מול אזרחיה הערבים אם יפעלו נגד מדיניותה.

חקירת אירועי אוקטובר ע"י מח"ש [לקתה בפגמים חמורים](#). הצדק לא נעשה, ואיש לא נתן את הדין. אי קיום הדין כלפי האחראים להריגתם של אזרחים ערבים מגביר את חוסר האמון השורר ביחסים בין המיעוט הערבי לבין המדינה; מחליש את מעמד המיעוט הערבי וגורם לזילות חיי האדם הערבי; מחליש את שלטון החוק במדינת ישראל; מבטל את הלגיטימיות של המחאה; ומטיל כתם כבד שימשיך וישחיר את פניה של הדמוקרטיה בישראל.

המלצות [ועדת אור](#) – ועדת החקירה הממלכתית שמונתה כדי לחקור את אירועי אוקטובר – נתנו למדינה הזדמנות היסטורית להגדיר מחדש את יחסה למיעוט הערבי שחי בקרבה, להכיר בצרכיו ובזכויותיו, לחדש את האמון שנפגע ולהעלות את היחסים עם מיעוט זה למסלול תקין. אולם עשר שנים לאחר האירועים נראה שמדינת ישראל לא הפנימה את מסקנות הוועדה, שכן יחסה אל המיעוט הערבי הולך ומחמיר.

בשנתיים האחרונות במיוחד היינו עדים להתדרדרות חסרת תקדים ביחסה של המדינה לאזרחים הערבים: הצעות חוק מפלות, פגיעה בחופש הביטוי והפעילות הפוליטית, התבטאויות גזעניות של אישי ציבור, יחס עוין מצד המשטרה וגורמי אכיפת החוק, מדיניות כוחנית והמשך האפליה בתקציבים ובמשאבים. לצד הפגיעות, גוברים הניסיונות להעמיד את האזרחים הערבים במבחני

"נאמנות" אנטי-דמוקרטיים במהותם. מאז אוקטובר 2000 ועד היום נהרגו עוד עשרות אזרחים ערבים על ידי כוחות הביטחון. ברוב המקרים כלל לא הועמדו אשמים לדין, ובמקרים בודדים שבהם הועמדו לדין, נגזר עליהם עונש קל יחסית, שאינו שקול כנגד חומרת המעשה וקדושת החיים. כל אלה פוגעים בסיכוי ליצור אמון בין המדינה לבין המיעוט הערבי החי בה, ומובילים להסלמה, להקצנה ולפסימיות.

על מיעוטים ודמוקרטיה

נהוג להבחין בין שתי תפיסות, או שני היבטים, של הדמוקרטיה – דמוקרטיה פורמלית ודמוקרטיה מהותית. ההיבט הפורמלי נוגע לדרך קבלת ההחלטות במדינה; על-פי התפיסה הפורמלית, דמוקרטיה היא משטר שבו אחת לכמה שנים, כל האזרחים מגיל מסוים ומעלה בוחרים בחופשיות את נציגיהם לשלטון; בתקופות שבין הבחירות הנציגים הנבחרים מנהלים את ענייני המדינה על פי הכרעות הרוב. שלטון הרוב הוא הערך המרכזי בדמוקרטיה הפורמלית, המיינמלית, וזכויות האדם, בעיקר אלה של המיעוט, תלויות במידה רבה ברצונו הטוב של הרוב.

אולם שמירה על העקרונות הפורמליים לבדם אינה מבטיחה את קיומה של דמוקרטיה **מהותית**. התפיסה של דמוקרטיה מהותית התגבשה מתוך ההשקפה שהמדינה קיימת למען האנשים החיים בה, ולא להפך; בראייה כזו, הבסיס הערכי של המשטר הדמוקרטי מותנה במימוש ערכים של זכויות אדם ואזרח – מתוך ההכרה בערך האדם ובכבודו, בהיותו יצור חופשי, בשוויון כל בני האדם, ובזכויות היסוד הנתונות לכל אדם מתוקף היותו אדם. לפי גישה זו, קונפליקטים בין הגנה על זכויות לבין הכרעת הרוב הם ביטוי טבעי ומהותי של שני יסודות דמוקרטיים חיוניים.

עיקרון יסודי בדמוקרטיה מהותית הוא הגנה על זכויות המיעוטים אל מול עריצות הרוב. יתרה מזאת, בדמוקרטיה מהותית המדינה והרוב השולט מבינים את הצורך ואת הזכות של מיעוטים לשמור על זהותם הייחודית – לאומית, דתית, עדתית או אחרת – על מורשתם ועל תרבותם, ומגנים על זכות זו. זהו תנאי הכרחי לקיומו של אמון בין המיעוט לבין הרוב וליצירת בסיס לדין במערכת היחסים שבין הקבוצות השונות החיות במדינה.

מערכת היחסים בין רוב למיעוט מורכבת בדרך כלל, ומערכת היחסים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי בישראל, על כל ההיסטוריה שלה, מורכבת שבעתיים (ראו דוח ועדת אור, [שער ראשון](#), פרק א'). מאז הקמת מדינת ישראל כ-20% מאזרחיה נתונים לאפליה שיטתית וממוסדת. מדיניות ארוכת שנים של חיזוק הרוב היהודי, חקיקה המבחינה בין יהודים לערבים, הקצאת משאבים מפלה והתייחסות כוחנית (שהגיעה לשיאה באירועי אוקטובר) הגבירו את תחושות הניכור ואי האמון בקרב המיעוט הערבי.

חשוב לציין שהערבים בישראל אינם רק מיעוט אלא **מיעוט מולדת** ([indigenous people](#)) – כלומר, מיעוט שהיה תושב המקום עוד בטרם היות השלטון הנוכחי. מעמדו זה קיבל הכרה, בין היתר, בדוח ועדת אור ([שער ראשון](#), פרק א', פסקה 5). למיעוט מולדת, להבדיל ממיעוט מהגר, יש זיקה חזקה ביותר לקרקע ולהיסטוריה של המקום, והוא רואה את הארץ (גם אם לא את המדינה)

כמולדתו ההיסטורית. המשפט הבינלאומי מעגן את זכויותיהם של מיעוטים בכלל, ושל מיעוטי מולדת בפרט – ובראשן [הזכות לשוויון, הזכות לקניין והזכות לשמירה על הצביון התרבותי](#) – בשורה של אמנות ושל הצהרות שמדינת ישראל מחויבת להן.

מדינה דמוקרטית אינה דורשת ממיעוט, ובוודאי לא ממיעוט מולדת עם היסטוריה ומציאות כמו זו הקיימת בישראל, לוותר על זהותו כדי לקבל זכויות. הבנה מצד הרוב היהודי ומוסדות השלטון את זיקת המולדת שיש לערבים בישראל אל הארץ, היא קריטית כדי לבנות יחסי אמון בין המדינה לבין המיעוט הערבי שבקרבה. קריטית היא גם ההבנה של תפיסת המיעוט הערבי את זהותו ושל זיקתו הטבעית – ההיסטורית, הלאומית, החברתית והמשפחתית – אל הפלסטינים תושבי השטחים ואל הערבים במדינות השכנות.

על זהות ונאמנות

הסיסמה "בלי נאמנות אין אזרחות", שהובילה את הקמפיין של מפלגת ישראל ביתנו לקראת הבחירות לכנסת בפברואר 2009, התקבלה בקרב מרבית הציבור היהודי בישראל בשוויון נפש, ובחלקים ממנו אף בתמיכה נלהבת. לאחר הבחירות לבשה סיסמת הבחירות תרגום מעשי, בדמות הצעות חוק פוגעניות, המבקשות להתנות את זכויותיהם של האזרחים הערבים בקבלת "הנרטיב הציוני" ובהוכחת "נאמנות" למדינה היהודית ולחזון הציוני, בניגוד למושכלות יסוד של הדמוקרטיה, ולפיהן זכויות אדם אינן מותנות בדבר.

בין ההצעות ניתן למנות את אלה:

- "חוק הנכבה"¹: בחודש מאי 2009 תמכה הממשלה בהצעת חוק האוסרת על ציון הנכבה, והקובעת עונש מאסר למי שיציין אותה. [במרץ 2010 אושר בקריאה ראשונה נוסח מרוכך של הצעת החוק](#), ועל פיו תוכל הממשלה לשלול מימון ממשלתי מגופים שיצינו את הנכבה. באותה רוח [הכריז שר האוצר יובל שטייניץ](#) במאי השנה, כי "צריך למצוא את הדרך לשלול את אזרחותם של אלה שמתאבלים על הקמת המדינה".
- "חוק הנאמנות לישראל"²: על-פי הצעת החוק, שהוגשה בתחילת אפריל 2009 על-ידי ח"כ דוד רותם (ישראל ביתנו) ואחרים, תותנה קבלת אזרחות ישראלית בחתימה על הצהרת אמונים "למדינת ישראל כמדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית, לסמליה ולערכיה". ההצעה הטילה על כל אזרח חובת שירות בצבא או במסגרות חלופיות, והסמיכה את שר הפנים לשלול אזרחות מכל אדם שלא יחתום על ההצהרה או שלא ישרת את המדינה. בסוף מאי 2009 החליטה ועדת השרים לענייני חקיקה לדחות את הצעת החוק. ביולי 2010 נעשה עוד ניסיון לקדם את הצעת

¹ הצעת חוק יום העצמאות (תיקון – איסור ציון יום העצמאות או הקמת מדינת ישראל כיום אבל), התשס"ט-2009.

² הצעת חוק האזרחות (תיקון – הצהרת אמונים), התשס"ט-2009.

החוק, והיא [הובאה לאישור הממשלה](#) במסגרת דיון בענייני הגירה. הדיון בהצעה נדחה בשל [התנגדותו של השר דן מרידור](#).

- הצהרת אמונים של חברי כנסת³: על פי הצעת החוק של ח"כ דוד רותם (ישראל ביתנו) ואחרים, יוספו להצהרת האמונים של חברי הכנסת, אחרי "למדינת ישראל", המילים "כמדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית, לערכיה, לסמליה". הצעת החוק ממתינה להסכמת סיעות הקואליציה בטרם תועבר לדיון בוועדת השרים לחקיקה, ובניתיים לא קודמה.
- "[חוק האזרחות](#)": ביולי 2010 הוארך בפעם השישית תוקפו של החוק, המונע קבלת מעמד מבני זוג של אזרחים ישראלים, שהם פלסטינים או אזרחי מדינות ערב. על אף הביקורת שמתח בג"ץ על החוק, בשל פגיעתו הקשה בזכויותיהם החוקתיות של אזרחי ישראל לחיי משפחה ולשוויון, ועל אף טענות המדינה כי מדובר בהוראה זמנית בלבד, תוקפו מוארך שוב ושוב. במקביל גם הונחה לאחרונה על שולחן הכנסת הצעת חוק של ח"כ דוד רותם (ישראל ביתנו) ו-44 ח"כים אחרים, שעניינה הטלת הגבלה על בג"ץ מלדון בחוק האזרחות.

יוזמות חקיקה אלה ואחרות, מלבד היותן גזעניות באשר הן מופנות במפורש או במשתמע רק לחלק מהאוכלוסייה, גם מתעלמות מייחודם של האזרחים הערבים כקבוצת מיעוט אתני, וחותרות תחת הלגיטימציה של מיעוט זה. הן פוגעות לא רק בזכויותיהם של האזרחים הערבים לשוויון, לכבוד ולחופש הביטוי, אלא גם בזכותם לשמור על המאפיינים ההיסטוריים, הלאומיים והתרבותיים שלהם, הכוללים את זיקתם לתושבי האזור. במדינה דמוקרטית עומדת לכל אדם הזכות להחזיק בעמדותיו ובהשקפותיו, ולבטאן; ולכל קבוצת מיעוט עומדת הזכות לבטא את זהותה הקולקטיבית, את הנרטיב שלה ואת חזונה, גם אם אינם זהים לאלה של קבוצת הרוב. מדינה דמוקרטית גם לא מתנה את זכויותיהם של אזרחיה – כגון הזכות לאזרחות, הזכות לשוויון, הזכות לבחור ולהיבחר – בהצהרות של הסכמה או "נאמנות" לדעות ולהשקפות מסוימות, ובוודאי שאינה מעמידה את אזרחיה חדשות לבקרים במבחנים, בהתאם לתפיסתו של איש ציבור זה או אחר באשר למהותה של נאמנות. אולם לדידם של רבים בקרב הציבור היהודי ושל רבים מנבחרי, אזרח ערבי בישראל זכאי לשוויון ולהגנה על זכויותיו רק אם יוותר על זהותו הלאומית, על תרבותו, על שפתו ועל מורשתו ההיסטורית, ויצהיר על "נאמנות" לערכים שאינו שותף להם.

[כותבת ד"ר אורית קמייר](#): "אין מדינה דמוקרטית הדורשת מאזרחיה נאמנות. סוריה, מצרים וירדן אינן מדינות דמוקרטיות; ישראל מעולם לא השוותה את עצמה אליהן בשום דבר הקשור בתקינות דמוקרטית. גם לא לערב הסעודית, ללוב או לתימן. לעומת זאת, בארצות הברית, בצרפת, ובכל מדינה דמוקרטית אחרת, כל אזרח רשאי לחשוב ולהאמין בכל אשר הוא רוצה. מדינתנו אינה דורשת ממנו שבועת אמונים, ואינה מתנה את המשך אזרחותו בשבועה כזו. כל המדינות, כמו ישראל, אוסרות מעשים של בגידה, כמו ריגול ומגע עם אויב. הן אוסרות מעשי אלימות, הסתה, וגם השתמטות מתשלום מיסים. אבל אלו **מעשים**, ולא מחשבות או אמונות. פגיעה בחופש המחשבה, המצפון והאמונה היא פגיעה יסודית וחמורה ביותר באושיות המשטר הדמוקרטי, ולכן כל מי שהדמוקרטיה קרובה ללבו יתנגד לה וילחם בה כל עוד נשמתו בו".

³ הצעת חוק-יסוד: הכנסת (תיקון – הצהרת אמונים של חבר כנסת)

ובאופן דומה, [מסבירים רועי קונפינו ופרופ' מרדכי קרמיניצר מהמכון הישראלי לדמוקרטיה](#): "מדוע אפוא כמעט בלתי אפשרי למצוא מדינות דמוקרטיות שבהן קיימות הצהרות נאמנות של אזרחים? נדמה כי הסיבה נעוצה בחופש המצפון והאמונה. מדינות דמוקרטיות אוסרות מעשים שמפגינים חוסר נאמנות למדינה כגון בגידה או ריגול, אבל התפיסה הדמוקרטית הליברלית מתנגדת בתוקף לאיסורים שקשורים במחשבות או באמונות. תחום המחשבה נחשב חלק מחופש המצפון של הפרט, ובו מותר לאינדיווידואל לעשות כרצונו. זה אולי ההבדל הראשוני והמרכזי ביותר בין מדינה דמוקרטית ליברלית, שמאפשרת לפרט לחשוב בצורה חופשית ולהאמין בכל העולה על רוחו, ובין מדינה טוטליטרית, אשר בעזרת "האח הגדול" מנסה לשלוט במחשבותיהם של אזרחיה. לכן במדינה ליברלית ראוי לאסור מעשים מוגדרים של ריגול או סיוע לאויב, שמשקפים חוסר נאמנות למדינה, אבל דרישה להזדהות עם המדינה ברמה של האמונה והמחשבה אינה דרישה ראויה".

בהקשר זה ראוי להביא גם את [דבריו של ח"כ מנחם אליעזר מוזס](#), יו"ר סיעת יהדות התורה, בעניין הצעת חוק הצהרת אמונים של חברי כנסת שהוזכרה לעיל, כפי שצוטטו באתר ערוץ 7: "אני לא מבין מה נכנסת כאן הציונות באמצע? אני מתפלל שלוש פעמים ביום לציון, אבל זה נראה לי חוק של משטרת מחשבות. ואם מישהו ככה יצהיר, אז בלבו הוא גם כן? זה חוק שבא לנשל את הערבים והחרדים מהזכות לשמש כחברי כנסת".

לצד ההתניה של זכויות ב"נאמנות", יש המבקשים להתנות את זכויותיהם של האזרחים הערבים בשירות לאומי, בסיסמה "אין זכויות ללא חובות". דוגמאות מהתקופה האחרונה כוללות את [ההחלטה להתנות קבלה לקורס צוערים במשרד החוץ](#) בשירות צבאי או לאומי, ומתן [הטבות מפליגות לחיילים משוחררים](#) במוסדות להשכלה גבוהה. התנייתן של זכויות בחובת שירות צבאי או לאומי מנוגדת לחלוטין למושכלות יסוד של הדמוקרטיה. יש לזכור כי אזרחים ערבים – כמו גם חרדים ואנשים עם מוגבלויות – פטורים על פי חוק משירות צבאי והם אינם מחויבים גם בחלופה של שירות אזרחי. אולם חשוב יותר – מדינה דמוקרטית לא מעמידה לאזרחיה תנאים לקבלת זכויות בסיסיות, ואינה מפלה בין אזרחיה. בהקשר זה יש לציון, כי בשנת 2006 [פסק בית המשפט המחוזי בחיפה](#), בעתירה שהגיש ארגון עדאלה, כי שימוש בקריטריון של שירות צבאי בקבלה למעונות סטודנטים מפלה סטודנטים ערבים, ויש לבטלו.

חשוב להבין שהדרישות להצהרת נאמנות למדינת ישראל כמדינה היהודית (כאילו יש תפיסה אחת של מהותה היהודית של המדינה), לחזון הציוני (כאילו קיימת הגדרה אחת מחייבת של חזון זה) ולנרטיב של הרוב היהודי (כאילו קיים נרטיב יחיד שכזה המוסכם על כל האזרחים היהודים) – כמוהן כדרישה מהאזרחים הערבים למחוק את זהותם ולהתכחש לעברם. בד בבד הדרישות מהאזרחים הערבים משליכות (בעקיפין) גם על האזרחים היהודים – בבטאן קיום מדומיין של הסכמות מגובשות בתוך קבוצת הרוב בנוגע לסוגיות אלו. מבחינת השפעתם על הציבור הרחב, יש במבחנים שהאזרחים הערבים נדרשים לעמוד בהם גם פגיעה בלגיטימציה של הציבור הערבי בכללותו והצגתו כאויב וכמי שמותר לפגוע בו בכל עת, על כל הסכנות הכרוכות בכך. לדרישות אלה מצטרפים מהלכים אחרים של שלילת זהות, כמו [השתקת הנרטיב הפלסטיני במערכת החינוך](#) והעלמת [השפה הערבית והשמות הערביים](#) מהשילוט העירוני והבין-עירוני.

היבט נוסף הוא צמצום מרחב הפעילות הדמוקרטית של הציבור הערבי – במיוחד כאשר זו אינה עולה בקנה אחד עם הנרטיבים, העקרונות והערכים (המוסכמים לכאורה) של הרוב היהודי-ציוני. צמצום זה הוא חלק מתהליך כללי של פגיעה בחופש הביטוי והתנכלות למפגינים ולפעילי זכויות אדם, שבו נדון בהרחבה בפרק האחרון של הדוח, אבל הוא בא לידי ביטוי באופן הרבה יותר חמור ביחס כלפי המיעוט הערבי: אי-מתן רשיון להפגנות, פיזור הפגנות באופן אליס, מעצרים והזמנת פעילים ל"שיחות אזהרה" במשטרה או בשב"כ הם רק כמה דוגמאות שכיחות. תופעות אלה מתגברות בתקופות משבר – למשל בתקופת המלחמה בעזה בתחילת 2009 ולאחר המשט לעזה במאי 2010 – תקופות שדווקא בהן חיוני לשמור על חופש הביטוי והמחאה, ובמיוחד על אלה של המיעוט. דמוקרטיה מהותית נבחנת על פי יכולתה להכיל את המיעוט ואת זכותו לבטא דעות ועמדות שלא בהכרח מקובלות על הרוב, ולפעול בדרכים חוקיות למימושן. במבחן זה רשויות המדינה כושלות שוב ושוב.

ככל שהרוב היהודי ונציגיו שבשלטון ישכילו להבין שהדמוקרטיה היא גם ובעיקר החובה לאפשר למיעוט הערבי לשמור על זהותו, מורשתו ותרבותו; ככל שיוותרו על הרצון לשלוט בחיי האוכלוסייה הערבית ולכפות עליה ערכים שאינה שותפה להם, כך ניתן יהיה לשפר את האמון בין המדינה, על זרועותיה השונות, לבין האזרחים הערבים. בהקשר זה ראוי לציין גם את [דבריו של השר דן מרידור](#), בדיון על אחת מהצעות החוק שהוזכרו לעיל: "למה לכל הצעה צריך להוסיף את המונח יהודי ולהראות לאזרחים הערבים שזה לא שלהם? אחר כך מתפלאים שהם מקצינים עמדות. יש כאן אנשים – למה להחריף ולהחמיר כל הזמן? הרוב לא צריך להזכיר כל הזמן למיעוט שהוא מיעוט". במקום הדרישה הפסולה והבלתי אפשרית להזדהות עם הזהות היהודית של המדינה ועם סמלים של הלאום היהודי כסמלים לאומיים משותפים, יש לנסות לגבש סולידריות והזדהות על בסיס אזרחי ושוויוני. יש לאפשר למיעוט את דרכי הפעולה והביטוי החוקיות והדמוקרטיות שעומדות לרשותו בכל משטר דמוקרטי סביר.

דה-לגיטימציה של נבחרי הציבור הערבי

"ישנם חברי כנסת שבמעשיהם פונים אל רגשות הציבור, ואגב כך מדביקים לישראל תדמית עולמית של מדינת אפרטהייד [...] חברי כנסת אלון] יוצרים שיח פסול בין יהודים וערבים בכנסת, שגם משליך על הקונפליקט הקיים ממילא בחברה הישראלית".

יו"ר הכנסת ראובן ריבלין מצוטט באתר "הארץ", 3.8.10.

פן אחר של הדרת האזרחים הערבים בישראל מתבטא בדה-לגיטימציה ההולכת ומחריפה של השתתפותם בחיים החברתיים והפוליטיים. דוגמה לכך ניתן היה למצוא בהחלטתה של ועדת הבחירות המרכזית בתחילת 2009 לפסול את מפלגות בל"ד ורע"ם-תע"ל מלהתמודד לכנסת. ההחלטה [לא עמדה אמנם במבחן בית המשפט העליון](#), אולם עצם הניסיון להדיר מן הכנסת נציגות של מיעוט לאומי, להשתיק קולות ולפגוע בזכות לבחור ולהיבחר, יש בו – מעבר לפגיעה במיעוט עצמו – גם פגיעה במשטר הדמוקרטי.

המשך הזה-לגיטימציה של נבחרת הציבור הערבי בולט בהתבטאויות של חברי כנסת ושל נבחרת ציבור אחרים – הן כלפי הציבור הערבי בכלל והן כלפי נציגיו שנבחרו כדין בבחירות דמוקרטיות. בהתבטאויות אלה חוזרות ונשנות האשמות בבגידה, בסיוע לאויבי המדינה ובניסיון לפגוע בביטחונה, ורבות מהן מסיתות במרומז או במפורש לפגיעה באותם חברי כנסת. רבות מן ההתבטאויות גם מבקשות ליצור זיקה בין העובדה שאזרחי ישראל הערבים על-פי-רוב אינם תומכים במדיניות ממשלת ישראל – בעיקר במה שנוגע לכיבוש השטחים וליחס לעם הפלסטיני – לבין זכותם ליהנות מן הזכויות שמגיעות לכל אזרח וחבר כנסת, כאילו תמיכה בעמדת הרוב היא תנאי לקבלת זכויות במדינה דמוקרטית.

הדוגמאות לאווירה אנטי-דמוקרטית זו הן רבות, ובחרנו להביא רק מדגם מייצג מתוכן:

במאי 2009, בעקבות דבריו של ח"כ אחמד טיבי (רע"ם-תע"ל), ולפיהם יום ירושלים הוא "פיקציה", [אמר ח"כ מיכאל בן-ארי](#) (האיחוד הלאומי) כי "טיבי סוס טרויאני ויש לכלוא אותו". ח"כ זבולון אורלב (הבית היהודי) הוסיף כי "אם ח"כ טיבי אינו מכיר בחוק, יש להעלות את השאלה מדוע החוק צריך להכיר בו כחבר כנסת".

ביולי 2009 [סירב שר התשתיות עוזי לנדא](#) (ישראל ביתנו) להיפגש עם ח"כ טאלב א-סאנע (רע"ם-תע"ל), שביקש לדון אתו במדיניות המשרד בנוגע לאוכלוסייה הבדווית בנגב. לדבריו, הסירוב נבע מכך שא-סאנע נמנע מלגנות את הטרור שמפעיל ארגון החמאס, והוא הוסיף כי אינו רואה בא-סאנע נציג של המגזר הערבי או הבדווי.

גם [ח"כ יוליה שמאלוב-ברקוביץ'](#) (קדימה) [הצטרפה למתקפה](#), בין השאר בראיון (interview) מקומי שבו התייחסה לחברי הכנסת הערבים. שמאלוב-ברקוביץ' אמרה כי "לחברי הכנסת האלה אין מקום בכנסת" ובהמשך הודיעה: "אני מתכוונת לעשות הכל כדי שהם לא יהיו בכנסת".

במאי האחרון חלה החרפה נוספת בדה-לגיטימציה של הנציגות הערבית, כשוועדת הכנסת [דנה בבקשה להסיר את חסינותם וזכויותיהם של שישה ח"כים](#), שנפגשו בלוב עם הנשיא מועמר קדאפי. יו"ר הוועדה, ח"כ יריב לוין (ליכוד), אמר באותו דיון, בהתייחסו לנסיעתה של חברת הכנסת זועבי לטורקיה לקראת השתתפותה במשט לעזה, כי "את מי ששט לחמאס צריך להטיס מהכנסת." יש לציין כי יו"ר הכנסת, [רובי ריבלין \(ליכוד\)](#), [מחה אז נגד כינוס הוועדה](#) וציין כי "הגבלת חופש הביטוי של המיעוט ופגיעה ביכולתו להביע את דעותיו היא מדרון חלקלק שבסופו מיוריזציה [עריצות הרוב] וביטול המיעוט", וכי "השימוש בוועדת כנסת שהינה פורום פוליטי מובהק, על מנת למצות את הדין, מהווה מסלול עוקף דמוקרטיה ותקדים מסוכן ביותר".

אולם כל הדברים הללו היו רק הקדמה להתלהמות האגרסיבית שהתנהלה בכנסת נגד ח"כ זועבי (בל"ד). בעקבות השתתפותה במשט לעזה בסוף חודש מאי החליטה הכנסת בחודש יולי, ברוב של 34 חברי כנסת נגד 16, [לשלול את זכויות היתר של ח"כ זועבי](#). בין המתנגדים להצעה היו גם ח"כ דן מרידור (ליכוד), בעוד חבריו למפלגה בני בגין וראובן ריבלין נמנעו. ח"כ בן ארי, שיזם את ההחלטה אמר אז: "לקחנו לזועבי את זכויות היתר בדרך לסילוקה מהכנסת. [הבא בתור הוא ח"כ אחמד טיבי](#)" ובהזדמנות אחרת ציין כי "במדינה נורמלית [אחמד טיבי היה נושם את הדשא מלמטה](#)".

יש לציין כי בסוף אוגוסט 2010 הגישו ח"כ איתן כבל (עבודה), הח"כים לשעבר עמי אילון ועמרם מצנע ואחרים, [עתירה לבג"ץ בדרישה להחזיר לח"כ זועבי את זכויותיה](#). "ח"כ זועבי ודעותיה המרגיזות אינן מסוגלות לאיים על הדמוקרטיה הישראלית, אך לעומת זאת שלילת זכויות ממנה כחברת כנסת היא פגיעה של ממש בדמוקרטיה", נכתב בעתירה. בית המשפט טרם הכריע בעניין.

חברי הכנסת שהצביעו בעד שלילת זכויותיה שכחו כנראה שבדמוקרטיה תקינה חברי פרלמנט אינם מענישים זה את זה על שמילאו את תפקידם כנבחר ציבור – גם אם הם מייצגים ציבור שעמדותיו שונות מעמדות הרוב, ואפילו מנוגדות להן. חופש הביטוי בדמוקרטיה מקנה לאנשים את הזכות להתווכח זה עם זה בחריפות – והכנסת היא המקום הראוי לכך – אך לא את הזכות להשתיק זה את זה. ח"כ זועבי הגיעה לכנסת כנבחרת ציבור של אזרחים שווי זכויות, בעלי דעה עצמאית וזכות הצבעה, ולא יעלה על הדעת לפגוע במעמדה כח"כית רק בשל החלטה של פוליטיקאים שלא מסכימים עם דעותיה. כל עוד אין מדובר בעברה על החוק – ואז זהו תפקידן של רשויות המשפט לפסוק – לחברי הכנסת הערבים, בדיוק כמו לכל שאר חברי הכנסת, יש זכות להמשיך ולבטא את עמדותיהם ולפעול להגשמתן, ואין זה מעלה או מוריד אם ההתבטאויות והמעשים זוכים לתמיכה רחבה, או להבדיל – מקוממים אזרחים רבים.

אירועי המשט יצרו גל שלם של פגיעה בח"כים הערביים וערעור על מעמדם. שבוע לאחר האירועים, עלתה לדיון בוועדת החקיקה של הכנסת [הצעת חוק חדשה](#) שיזם ח"כ דני דנון (ליכוד) וזכתה לכינוי "חוק זועבי", ולפיה יוכלו חברי הכנסת ברוב מיוחד של 80 קולות, להדיח חבר כנסת שיוחלט כי הוא מסית נגד מדינת ישראל ושולל את קיומה כמדינה יהודית ודמוקרטית. בסופו של דבר, [ועדת השרים לענייני חקיקה דחתה את הטיפול בהצעת החוק](#), ומאז היא לא קודמה.

אולם מעבר לעצם ההחלטה על שלילת הזכויות ויוזמת החקיקה של ח"כ דנון, מטרידה במיוחד התנהלותם הגסה והאלימה של חברי הכנסת בזמן הפרשה. כך, במהלך הדיון בכנסת בנושא המשט לעזה, ניסו חברי כנסת רבים למנוע מח"כ זועבי לדבר. [ח"כ מירי רגב \(ליכוד\)](#) צעקה לעברה: "תלכי לעזה יא-בוגדת", [ח"כ שמאלוב-ברקוביץ' \(קדימה\)](#) כינתה אותה "ח"כ זובי", ו[ח"כ אנסטסיה מיכאלי \(ישראל ביתנו\)](#) ניסתה להוריד אותה בכוח מהדוכן והדיון כמעט התדרדר לאלימות פיזית. מאוחר יותר, בראיון לרדיו דרום, [אמרה ח"כ מיכאלי](#) כי היא הייתה "שמחה מאוד להתייעץ עם ולדימיר פוטין. הבן אדם יודע לטפל בבוגדים ואנחנו צריכים ללמוד את השיטות האלה עכשיו ומיד". [שר הפנים אלי ישי \(ש"ס\)](#) הודיע כי פנה ליועץ המשפטי לממשלה וביקש ממנו כי במקרה שתוסר חסינותה של ח"כ זועבי, יאפשר לו לשלול גם את אזרחותה, בשל מה שכינה "מעשה בגידה בכוונה תחילה".

ההתנהלות האומללה שתוארה לעיל היא רק חלק מן ההידרדרות חסרת התקדים המתחוללת בכנסת הנוכחית בכל הקשור לשמירה על כללי המשחק הדמוקרטיים. ההתבטאויות והמעשים הללו מעבירים מסר ולפיו הציבור הערבי בכללותו הוא בחזקת אויב שיש "לסמן", להדיר ולהפלות; הם מגבילים את חופש הביטוי ואת חופש הפעילות החברתית והפוליטית של האזרחים הערבים ורומסים את הסיכוי לשוויון אזרחי מלא במדינת ישראל; הם מגדילים את הניכור שקיים ממילא בין הציבור הערבי למדינה ומרחיקים את הסיכוי להבנה, לדיאלוג ולשלום בין יהודים וערבים.

לבסוף, כל הדוגמאות האלה מעידות על אי הבנה של עקרונות בסיסיים בדמוקרטיה: שמירה על חופש הביטוי הפוליטי, ובמיוחד זה של נבחר ציבור, שמירה על זכותו של המיעוט לייצוג ולהשמעת קולו והתנהלות פרלמנטרית תקינה. אין ספק שחלק מהעמדות ומהאמירות של חברי הכנסת הערביים נוגעות לעתים בעצבים רגישים של רבים מן האזרחים היהודים, אולם אין בכך כדי להגביל את זכותם לבחור ולהיבחר, ומשנבחרו, אין בכך כדי למנוע מהם לדבר ולפעול במסגרת החוק עבור הציבור ששלח אותם. במקום להתמודד עם הטענות בשיח הציבורי, בחרו חלק מחברי הכנסת להשתיקן, באמצעות דה-לגיטימציה אישית של הדוברים, וחמור מכך, באמצעות חקיקה המאיימת לשלול את זכויותיהם.

יחס עוין וכפיית פתרונות כוחניים

"במרחק של כמה מאות מטרים מפה, תראו שְקֶרן קיימת נטעה עצים על האדמות שלנו, שגירשו אותנו מהן אחרי שהיינו, התקבלנו, כאזרחים של מדינת ישראל".

נורי אל עוקבי, יו"ר האגודה להגנה ולסיוע על זכויות הבדווים בישראל, מתוך [סרטון של הטלוויזיה החברתית](#) המתעד ביקור שנערך ב-31.7.10 בכפר הבלתי מוכר אל עראקיב לאחר הריסתו

"לא אחת, מתקבלות בהקשר זה [סוגיית הריסות הבתים וההפקעות] החלטות שסבירותן מפוקפקת, ואשר משקפות חוסר רגישות, ולעתים גם חוסר תבונה".

דוח [ועדת אור](#)

בסוגיות רבות שבמחלוקת, המדינה נוטה להתייחס לקונפליקטים עם המיעוט הערבי בפריזמה של מאבק לאומי, ולא בהסתכלות אזרחית שוויונית. במקום להגדיר את חילוקי הדעות במינוח ניטרלי, נעשה שימוש במונחים בעלי מטען שלילי, כגון "השתלטות", "סכנה", "הקצנה"; במשים או בלי משים מונחים אלה מציגים את האזרחים הערבים כאיום על הרוב או כ"בעיה" שיש לפתור. בהתאם, הפתרונות שנבחרים נוטים להיות כוחניים, במקום לנקוט מדיניות המבוססת על הידברות ועל הכרה בזכויות המובטחות לאזרחים בכלל ולמיעוט מולדת בפרט.

דוגמה מובהקת לכך היא יחסה של המדינה אל הערבים הבדווים בנגב. בין המדינה לבין הבדווים מתנהל סכסוך הנוגע לשני היבטים: ההכרה בכפרים ההיסטוריים וההכרה בזכויות הקנייניות בקרקע.

סוגיית ההכרה בכפרים נוגעת לכשמונים אלף בני אדם, המתגוררים בלמעלה מארבעים כפרים בנגב. כפרים אלה קיימים כבר עשרות שנים, חלקם עוד מהימים שלפני קום המדינה. חלקם יושבים על אדמותיהם ההיסטוריות, וחלקם חיים בשטח הסייג, בין באר-שבע, ערד וירוחם, שאליו הועברו על-ידי שלטונות המדינה בשנות החמישים והשישים, בתקופת הממשל הצבאי. השטח המיושב אינו עולה על שלושה אחוזים מאדמות הנגב. המדינה מסרבת להכיר ברוב הכפרים, ומבקשת לפנותם. את תושביהם היא מבקשת לרכז ביישובים קיימים, לאחר שיוותרו על אדמותיהם ועל דרך חייהם הכפרית-מסורתית. הבדווים מסרבים לעקור מכפריהם, ודורשים

כי אלה יוסדרו כפי שמוסדר כל יישוב כפרי אחר בנגב. רק בעשור האחרון החליטה המדינה להכיר בכמה מהכפרים.

סירובה של המדינה להכיר בכפרים הבדווים משמעו, כי כל בנייה בהם מתבצעת ללא היתר, ותושביהם חיים תחת איום מתמיד של הריסת קורת גגם ושל נקיטת סנקציות אחרות נגדם. המדינה מסרבת לספק לתושבי הכפרים הבלתי מוכרים את השירותים והתשתיות הבסיסיים ביותר, כגון מים וביוב, כבישים וחיבור לקווי טלפון ולמערכת החשמל; וגם שירותי החינוך, הרווחה והבריאות ופתרונות התעסוקה בכפרים אלה מוגבלים ביותר. מציאות זו היא פגיעה מתמשכת בזכויות היסוד של התושבים – לקניין, לדור, לבריאות, לחינוך, לכבוד ולשוויון.

הסוגיה השנייה – סוגיית הזכויות הקנייניות בקרקע – נוגעת כיום לכ-3,000 תביעות בעלות, ששטחן הכולל כ-600 אלף דונם. שטח זה הנתבע כיום על ידי הבדווים מהווה פחות מחמישה אחוזים משטח הנגב, אף שישנן עדויות לכך שהבדווים עיבדו בשנים שלפני קום המדינה לא פחות משני מיליון דונם בנגב.⁴ אלא שזכויות הקניין הועברו בצורה מסורתית, שלא תמיד כללה תיעוד בכתב, ולא הוסדרו כפי שנהוג במדינות עם משטר מקרקעין מודרני. המדינה מנצלת עובדה זו לטובתה, וכך מצליחה לרשום את הקרקעות על שמה בבתי המשפט.

בשתי הסוגיות – ההכרה והקרקעות – יחסה של המדינה לאזרחים הערבים הבדווים בנגב הוא כוחני ומלווה ביצירת אווירה ציבורית של דה-לגיטימציה של תביעותיהם וזכויותיהם. המדינה נוהגת לתאר את הבדווים כ"פולשים" וכעבריינים, ואף לכלול אמירות כאלו במסמכים רשמיים המוגשים לבתי המשפט. נבחר ציבור ופקידים בכירים נוהגים לאיים ולהתריע על "השתלטותם" של הבדווים על הנגב או על "איבוד הנגב", כאילו הערבים הבדווים אינם תושבי הנגב ואזרחי המדינה אלא גורם עוין. להפחדות אלו, כאמור, אין בסיס במציאות:⁵ הבדווים, שהם רבע מאוכלוסיית הנגב, יושבים בסך הכול על שלושה אחוזים משטחו.

במשך השנים הוקמו עוד ועוד ועדות שבחנו את סוגיית הכפרים הבלתי מוכרים. רבות מוועדות אלה התייחסו, לפחות ברמה העקרונית וההצהרתית, לצורך במציאת פתרון מוסכם לעניין ההתיישבות בנגב ולצורך בהכרה בזכויות האזרחים הערבים הבדווים. כך, המלצות [ועדת גולדברג](#) שפורסמו בדצמבר 2008 כוללות הכרה בכך שמדיניותה של ישראל במהלך השנים כלפי האזרחים הערבים הבדווים בנגב הייתה בלתי ראויה, והכרה בהיותם של האזרחים הערבים – הגרים על אדמותיהם ההיסטוריות או על אדמות שהועברו אליהן על ידי הרשויות – תושבי הנגב, ולא "פולשים". ועדת גולדברג מצאה לנכון לפתוח את הדוח שלה באמירה ברורה כי לא מונחת בפניה "בעיית הבדווים" אלא "בעיית הנגב". "הגישה של 'אנחנו' ו'הם' אינה מקובלת עלינו" ציינו חברי הוועדה הממשלתית, ובהמשך: "הבדואים הינם תושבי המדינה ואזרחיה, וככאלו הם אינם 'שקופים' וחסרי מעמד וזכויות. יש להאזין לטענותיהם ולהתחשב בצרכיהם, ויש לשתפם בתהליכים לקביעת עתידם". הוועדה המליצה למדינה להכיר בכפרים הקיימים ולהכשיר את הבנייה שבשטחם, שנעשתה – בלית בררה – ללא היתר. הוועדה קבעה כי גם לגבי כפרים שמבחינה

⁴ ראו [הוועדה להסדרת ההתיישבות הערבית בנגב](#) בראשות שופט בית המשפט העליון בדימוס אליעזר גולדברג. (להלן – ועדת גולדברג), עמ' 8-19.

⁵ לעניין ההצגה המגמתית של האזרחים הבדווים ראו גם [מאמר](#) של עו"ד עאוני בנא מהאגודה לזכויות האזרח.

תכנונית ייקבע כי לא נכון להכיר בהם במקום הימצאם הנוכחי, יימצא פתרון חלופי תוך הידברות עם התושבים.

ברמה המעשית, חלק מהפתרונות הפרטניים שהוצעו בדוח ועדת גולדברג הם בעיתיים, ואינם מקובלים על נציגי התושבים.⁶ אולם במישור העקרוני יש בדוח הוועדה הכרה בזכויות המיעוט הערבי הבדוויי בנגב לחיות על אדמותיו ההיסטוריות ולשמר את תרבותו ואת אורח החיים שלו, והכרה בעוול שנעשה לו לאורך השנים.

להכרה זו ניתן לאחרונה גיבוי מקצועי עם פרסום המלצותיה של חוקרת שמונתה על-ידי המועצה הארצית לתכנון ולבנייה לדון בהתנגדויות שהוגשו לתוכנית המתאר למטרופולין באר-שבע.⁷ בין היתר [ממליצה החוקרת](#) להסדיר את ההתיישבות הבדווית באזור שבו יושבים האזרחים הבדווים, או קרוב לשם ככל הניתן, כלומר – למצוא פתרונות שאינם כרוכים בהעברת אוכלוסייה ממקום מגוריה ההיסטורי. ככל שהפתרון היחיד שיימצא לגבי כפר מסוים, מחייב את העברת האוכלוסייה ממקום מושבה, החוקרת ממליצה לשמר במידת האפשר את הקהילה. כמו כן היא תומכת בהצעת מגוון של פתרונות התיישבותיים לבדווים על ידי הוספת האופציה של יישובים כפריים, שמתאימים יותר לאורח החיים המסורתי, וממליצה לתקן את תוכנית המתאר באופן שייתן מענה תכנוני לרצונם של התושבים להמשיך ולהתבסס על משק בעלי חיים, עיבוד חקלאי ומרעה. לאחרונה אימצה המועצה הארצית לתכנון ולבנייה את המלצות החוקרת לעניין ההתיישבות הבדווית.

ועדת גולדברג מצאה לנכון לבקר את התנהלות המדינה גם בנושא הקרקעות. הוועדה קבעה כי המדינה ניצלה את כוחה העדיף כדי לקבוע הלכות משפטיות ששוללות מהתובעים הבדווים כל סיכוי מעשי להוכיח את בעלותם על הקרקע, ובאותה עת לוחצת עליהם להתפשר עמה בתנאים נחותים. "ככל שמדובר במחלוקת המשפטית על הבעלות, תהא ידם של הבדווים גם בעתיד על התחנתה [...] כדי להמחיש זאת, הגישה המדינה תביעות נוגדות, ככל הנראה כדי לשדר מסר לבדווים על הצפוי לתביעתם אם לא יגיעו לפשרה". הוועדה המליצה לנטוש את הבירור המשפטי המתנהל, ולמצוא דרך שתכיר בזיקה של הבדווים לקרקע ותאפשר להם לרשום חלק מהקרקע על שמם על בסיס ראיות אפשריות.

למרבה האבסורד, בכל הקשור לאזרחים הבדווים בנגב המדינה פועלת באופנים סותרים: בצד התהליכים המנוהלים על-ידי רשויות המדינה במטרה למצוא פתרון מוסכם לסוגיית הבעלות על הקרקע ולסוגיית הכפרים הבלתי מוכרים, ובניגוד גמור לרוח שעולה מדוח גולדברג ומהמועצה הארצית לתכנון ולבנייה, הרשויות ממשיכות לפעול באופן כוחני כדי לקבוע עובדות בשטח. הפעולה הכוחנית מתבטאת בעיקר בהמשך ההריסה האלימה של בתים בכפרים הבלתי מוכרים. דוגמה בולטת מהתקופה האחרונה היא הכפר הבלתי מוכר אלעראקיב, [שנהרס כליל חמש פעמים](#) במהלך מספר שבועות – [הפעם הרביעית](#) בפתח חודש הרמדאן ו**הפעם החמישית** למחרת עיד אלפטר (תביעות הבעלות על אדמות הכפר עדיין מתבררות וטרם הוכרעו בבית המשפט). [בהודעה](#) שפרסמה

⁶ ראו [תגובת המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב לדוח ועדת גולדברג](#), באתר העיתון אח'באר אלנקב.

⁷ המלצותיה המעודכנות של החוקרת, עו"ד תלמה דוכן, הוגשו לוועדת המשנה להתנגדויות של המועצה הארצית ביוני 2010.

האגודה לזכויות האזרח לאחר שנהרס הכפר בפעם הראשונה, קראה האגודה "לחדול מהצעדים הכוחניים, ולאמץ מדיניות המבוססת על הידברות והכרה בזכויות האזרחים הערבים על אדמתם ההיסטורית בנגב".⁸ הריסות בתים [מתבצעות כל העת](#) גם בכפרים אחרים. מי שביטו נהרס נותר ללא דיור חלופי, ולעתים אף מושטת עליו עלות ההריסה, בסך עשרות אלפי שקלים.

כאילו לא די בהריסות הבתים, גם בכל הקשור למתן שירותים בסיסיים לאוכלוסייה בכפרים הבלתי מוכרים נמשכת אותה המדיניות. המדינה מוסיפה להתנגד בבתי המשפט להקמת גני ילדים או מרפאות בטענה כי מדובר בהתיישבות לא חוקית. המדינה תכננה לסלול את כביש 6 על שטחי הכפרים, בלי לשאת את התושבים הערבים-הבדוים בתהליכי התכנון ותוך התעלמות גמורה מנוכחותם רבת השנים בנגב.⁹ גם בכפרים שכבר הוכרו בתחום המועצה האזורית אבו-בסמה, טרם הושלמו הליכי התכנון, אף שעברו שנים לא מעטות מאז ההכרה; נוסף על כך, [משרד הפנים מסרב לערוך בחירות דמוקרטיות במועצה](#) למרות שזו הוקמה כבר לפני שבע שנים, ונכון להיום מכחן בראשה נציגו של שר הפנים, יהודי שאינו מבני המקום.

בתחום הקרקעות המדינה, באמצעות פרקליטות מחוז דרום, ממשיכה בהליכים משפטיים נגד תובעים בדוים, ומנצלת את כוחה העודף להעברת קרקעות על שמה, תוך התעלמות מוחלטת מדברי ועדת גולדברג. לנוכח העובדה כי התובעים הבדוים רובם ככולם לא יצליחו להוכיח את בעלותם על הקרקע בהתאם לדוקטרינות המשפטיות שטוותה המדינה, הרי שהמשך התביעות משול להליך של נישול, שכל מטרתו לכפות על הבדוים לוותר על תביעתם או להתפשר לפי התנאים שהמדינה מעמידה.

התנהלות המדינה מעלה חשש, כי הממשלה בחרה בחירה אסטרטגית בדרך הכוח, ובחרה להתייחס אל אזרחיה הבדוים כאל אויבים ולא כאל אזרחים שווים זכויות; וזאת, בניגוד לקביעות ולהמלצות של ועדות שהיא עצמה מינתה. התנהלות כוחנית זו פוגעת פגיעה קשה בזכויות האדם ובדמוקרטיה, מעמיקה את פערי האמון בין המדינה לבין הקהילה הבדווית ומחבלת בכל סיכוי להידברות. הפתרון לבעיית הקרקעות והתכנון בנגב הוא בהישג יד, אך המשך המדיניות הכוחנית והחד-צדדית מרחיק אותו ועלול להחריף את הסכסוך בין המדינה למיעוט הערבי-בדווי בנגב.

עוינות וגזענות

"חשוב לפעול על מנת לעקר תופעות של דעות קדומות שליליות שנתגלו, גם אצל קציני משטרה ותיקים ומוערכים, כלפי המגזר הערבי. המשטרה חייבת להטמיע בקרב שוטריה את התובנה, כי הציבור הערבי בכללו אינו אויב שלהם, וכי אין לנהוג בו כאויב".

דוח [ועדת אור](#)

מאז אוקטובר 2000 ועד היום נהרגו עוד עשרות אזרחים ערבים ע"י כוחות הביטחון.⁹ ברוב המקרים לא הועמדו אשמים לדין, ובמקרים בודדים נגזר עונש קל יחסית שאינו מבטא את

⁸ האגודה לזכויות האזרח, המועצה לכפרים הבדוים הבלתי מוכרים בנגב ובמקום – מתכננים למען זכויות תכנון [עתרו לבג"ץ](#) נגד התוכנית בשיתוף עם נציגי הכפרים ח'שם זנה וביר אלחמאם.
⁹ ראו למשל [דוח הגזענות 2008](#) שפרסם מרכז מוסאוא, עמ' 24-25.

חומרת המעשה ואת קדושת החיים. במספר אירועים, שוטרים ואזרחים יהודים שהפעילו כוח מופרז כלפי אזרחים ערבים אף זכו לתמיכה ולגיבוי, הן מצד נבחרי ציבור וצמרת המשטרה והן בדעת הקהל. בין המקרים הבולטים ניתן למנות את החוואי [שי דרומי](#), שירה למוות בחאלד אבו-טראש שניסה לחדור לביתו, ופצע פורץ אחר; את השוטר [שחר מזרחי](#), שהורשע בהרג מחמוד גנאיים בעת ניסיון למעצר חשודים בפריצה לכלי רכב; ולאחרונה את השוטר [רצון בורה](#), שירה למוות – לטענתו כתוצאה מפליטת כדור – בחאזם אבו אלדבעאת, בעת מעצר של חשודים בגניבת כלי רכב. גם אם ההרוגים היו עבריינים, והירי התבצע בנסיבות קשות ומורכבות, קשה להניח שהיורים היו זוכים לאהדה ציבורית רבה כל כך לו האנשים שבהם פגעו היו יהודים. התנהלות זו – האצבע הקלה על ההדק ו**תמיכת בכירי המשטרה** ביורים – מעידה על כך שהמלצות ועדת אור, אשר קראה למשטרה לנקוט שורה של פעולות למיגור העוינות כלפי האזרחים הערבים, עדיין רחוקות מיישום.

ההתנהלות של רשויות המדינה כלפי האזרחים הערבים משמשת מודל חיקוי עבור רבים בציבור הישראלי. היחס המזלזל של חברי הכנסת, יחסם העוין של כוחות הביטחון, התכחשותה של המדינה לזכויות המיעוט הערבי, בחירתה בפתרונות כוחניים במקום בהידברות, והתייחסות הרשויות אל האזרח הערבי כאל אויב – כל אלה משפיעים על הציבור היהודי ומשתקפים בעמדות שליליות שלו ובהתבטאויות והתנהגויות גזעניות מצדו.

העמדות הללו נלמדות, בין השאר, משורה של מחקרים שבוצעו בשנים האחרונות ומהם עולים נתונים מטרידים. כך לדוגמה, בסקר שנערך לאחרונה¹⁰ בקרב כ-500 תלמידי תיכון בישראל נמצא כי 59% מבני הנוער היהודים סבורים שאין להעניק זכויות שוות לאזרחים הערבים, ו-50% מביניהם ציינו שלא היו מוכנים ללמוד עם תלמיד ערבי בכיתתם. עוד עולה כי 27% מתוכם מצדדים בהעמדה לדיון של מי שאינו תומך בהיותה של מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית, ו-41% תומכים בשלילת אזרחותם של אנשים אלה. בסקר דומה¹¹ שבוצע בפברואר 2010 בקרב מאות בני-נוער יהודים וערבים בגילים 15 עד 18, 46% מהנשאלים היהודים לא חשבו שיש להעניק לאזרחים הערבים זכויות מלאות; ו-52% מהם סברו שאסור לאפשר לערבים להיבחר לכנסת. במקביל, הצביע הסקר לכאורה על תמיכה גורפת של בני הנוער במשטר הדמוקרטי – 79% מהנשאלים היהודים (ו-80% מכלל הנשאלים). נתונים אלה מצביעים על חוסר הבנה של הדמוקרטיה במובן המהותי שלה, שבו הזכות לשוויון וההגנה על זכויות המיעוט הם עקרונות יסוד.

ממצאים דומים התגלו גם [במדד הדמוקרטיה 2009](#) של המכון הישראלי לדמוקרטיה, שהתבצע בקרב מדגם של האוכלוסייה היהודית הבוגרת בישראל. לפי המחקר, 53% מהציבור היהודי תומכים בעידוד הגירת ערבים מישראל ו-38% מהם סבורים שלאזרחים היהודים מגיעות זכויות רבות יותר מאשר לאזרחים הלא יהודים.

חומרתם של הנתונים הללו אף מתגברת כשמגלים כי לא מדובר במצב סטטי וכי בשנים האחרונות חלו הידרדרות והקצנה בעמדות הציבור. במדד יחסי יהודים-ערבים¹² שהוצג במאי השנה [תאר](#)

¹⁰ את הסקר ערך פרופ' קמיל פוקס מהחוג לסטטיסטיקה באוניברסיטת תל אביב, בשיתוף חברת "פרויקט המדגם". ראו [ידיעה באתר הארץ](#) מחודש ספטמבר.

¹¹ הסקר נערך על ידי "מאגר מוחות". ראו [ידיעה באתר ynet](#).

¹² המדד, שנערך על ידי פרופ' סמי סמוחה מאוניברסיטת חיפה, מציג סקירה של השנים 2003 עד 2009.

[העשור האחרון כ"עשור אבוד" ביחסים שבין שתי האוכלוסיות](#). מן המחקר עולה כי שיעור הערבים שלא היו רוצים חבר יהודי עלה בשש השנים האחרונות מ-16% ל-29% מכלל הנשאלים, וכי בקרב המגזר הערבי שיעור התומכים בשימוש באלימות בהפגנות זינק באותה תקופה מ-5.4% ל-14%. בד בבד חלה בקרב האזרחים הערבים ירידה באמון במערכת המשפט, ועלייה בנכונות להחרים את הבחירות לכנסת. מנגד, 58% מהיהודים ציינו כי לא יסכימו לעבוד תחת מעסיק ערבי.

אולם האווירה המתוארת – של עוינות, שנאה וגזענות – לא נשארת רק ברמת הסקרים והמחקרים והיא באה לידי ביטוי באירועים שמתרחשים בכל רחבי הארץ על בסיס יומי. להלן דוגמאות ספורות מבין אין-ספור מקרים דומים:

ב-2009 החלו שלושה יישובים במועצה האזורית משגב שבאזור הצפון – [מנוף, יובלים ומצפה אבי"ב](#) – לחייב מועמדים לקבלה להצהיר על נאמנותם "לחזון הציוני" ולמדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. אף שהדברים לא נאמרו במפורש, ברור שמטרת דרישות אלה היא למנוע מערבים להתקבל ליישוב. צעדים אלה קיבלו מאוחר יותר תמיכה מכיוון הכנסת, כאשר ביולי השנה עברה בקריאה ראשונה [הצעת חוק](#) המעגנת את זכותם של יישובים קהילתיים לדחות מועמדים על בסיס "חוסר התאמה למרקם החברתי-תרבותי של היישוב" – שם קוד מוכר וידוע להדרת אוכלוסיות "לא-רצויות", בעיקר האוכלוסייה הערבית, מתחום היישובים.

תופעות של אפליה וגזענות נפוצות במיוחד במקומות עבודה שונים וקשורות לא פעם לעצם ההופעה או הדיבור בשפה ערבית. כך לדוגמה, הגיעו השנה למשרד התמ"ת מספר תלונות נגד רשת מוצרי החשמל "ביג אלקטריק", ולפיהן הנהלת הרשת [אוסרת על העובדים לדבר בשטח החנויות בשפה שאינה עברית](#), למשל ערבית או רוסית. בהקשר דומה פוטר השנה עובדת ערבייה מרשת "הום סנטר", לטענתה – כיוון שנהגה לשוחח בשעות העבודה בערבית. ברשת הכחישו כי זו הסיבה לפיטורים, אך הודו כי [העירו לה על שדיברה בשפה זו](#).

האפליה בתחום התעסוקה לא פוסחת גם על בעלי השכלה אקדמית. כך לדוגמה, מבדיקה שערך באוגוסט עיתון דה-מרקר עולה כי מתוך 30 ערבים שסיימו את לימודי השנה השלישית בחשבונאות באוניברסיטה העברית, [רק שלושה \(10%\) מצאו מקום התמחות](#), זאת לעומת 90 מתוך 120 יהודים (75%) מאותה כיתה, שמצאו משרד להתמחות בו. בענף ההיי-טק המצב חמור לא פחות: לפי הודעה לעיתונות שפרסמה ביוני ועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת, מתוך כ-150 אלף עובדי הענף בישראל, [רק כ-500 \(0.33%\) הם ערבים](#).

היחס לאזרחים הערבים כאל אויבים מתבטא גם בשתי הדוגמאות הבאות: ב-2009 [פשטו פקחי מינהל החינוך על בית-ספר תיכון ערבי ברמלה](#), צילמו תמונות וטקסטים שנתלו על הקירות ומיהרו להתלונן במשטרה כי מדובר בהסתה נגד מדינת ישראל. ראש העירייה יואל לביא ציין כי מדובר בקריאת תיגר על שלטון המדינה ואף קשר בין הכרזות לבין פיגוע שאירע באותו חודש. אלא שעיון קצר בכרזות גילה כי מרביתן כוללות בכלל כתובות בזכות השלום ובגנות האלימות. כל האירוע מצביע על בורות במקרה הטוב והתנכלות דווקאית במקרה הרע. במקרה אחר [תקפו תושבים יהודים ברמלה](#) בביצים ובעגבניות תהלוכה של ילדי בית-ספר יסודי ערבי שנשאו דגלים לכבוד המונדיאל, ואף הזעיקו את המשטרה.

ליחס חשדני דומה זוכים מדי יום אזרחים ערבים בשדות התעופה, שם הם נאלצים לעבור בדיקה ביטחונית מיוחדת וקפדנית, ולעתים גם משפילה, החורגת בהרבה מהבדיקות הביטחונית הרגילות שהנוסעים היהודים עוברים. כל זאת אך ורק בשל היותם ערבים, ובהעדר כל חשד קונקרטי לגביהם. מדיניות זו של תיוג אתני ("פרופילינג") משמעותה, כי יהודי אזרח ישראל לעולם אינו חשוד, אלא אם מתקבל בעניינו מידע קונקרטי, בעוד שערבי אזרח ישראל הוא לעולם חשוד, באשר הוא ערבי, אלא אם מתקיימים בעניינו תנאים מסוימים ה"משחררים" אותו מקבוצת הסיכון (כגון גיל מבוגר, נסיעה עם המשפחה וכדומה). לשון אחרת: התו המולד של השייכות האתנית הערבית משייך את האזרח לקבוצה, שמדינתו מגדירה כמסוכנת. מסקירה של המשפט הבינלאומי עולה כי [מדיניות זו היא חסרת תקדים](#) בהתנהלותן של מדינות דמוקרטיות כיום כלפי אזרחיהן.¹³

לסיכום, החל בחברי הכנסת ועד לאנשים ברחוב, אנו עדים בשנים האחרונות להתגברות ולהחמרה בהתבטאויות ובמעשים הגזעניים והמדירים, מה שמביא להקצנה בעמדות של הקבוצות באוכלוסייה, אלה ביחס לאלה. הדרך היחידה לחיים משותפים במדינת ישראל עוברת דרך מאבק עיקש ונרחב בתופעות אלה. יותר מהכול, על נבחרי הציבור לעמוד בחזית המאבק ולהוביל תרבות שיח וויכוח, שגם אם תהיה לוחטת ויצרית, עדיין תימנע מלהתדרדר לתהומות של גזענות ושנאת האחר.

האפליה וההדרה נמשכות

"מן הדברים המובאים עולה בבירור כי החקיקה בענייננו הינה בלתי שוויונית, ואין לה אחיזה בקריטריונים ברורים. אף לא הייתה מחלוקת בפנינו כי פגיעה בעיקרון השוויון מעוררת קשיים מן ההיבט החוקתי, במיוחד לאור העובדה כי בין הישובים שנוספו בתיקון 146 לא נכלל אף לא יישוב ערבי אחד [...] בשל קירבה זו בין עמדות הצדדים לעתירות סברנו כי הממשלה והכנסת ישכילו לפעול לפתרון הבעיה ללא התערבות של בית משפט זה. כך סברנו, כך אף קיוונו, אלא שהממשלה והכנסת נמנעו, באופן שיטתי ובמשך מספר שנים, מלפעול לפתרון הסוגיה...".

מתוך [החלטת בג"ץ](#) מתאריך 15.9.10 בעתירות שהוגשו על ידי האגודה לזכויות האזרח, עדאלה ועשרים יישובים, בעניין הטבות מס שניתנו ליישובים שונים ללא קריטריונים שוויוניים, ברורים וכתובים. על מקבלי ההטבות לא נמנה אף יישוב ערבי אחד.

אפליית האזרחים הערבים תועדה לאורך כל שנותיה של המדינה במספר רב של סקרים ומחקרים, וקיומה הוכר בפסקי דין, בהחלטות ממשלה, בדוחות של מבקר המדינה ובמסמכים רשמיים אחרים. ועדת אור קבעה כי "הטיפול הממשלתי במגזר הערבי התאפיין ברובו בהזנחה ובקיפוח" וציינה כי: "הממסד לא גילה רגישות מספקת לצרכי המגזר הערבי, ולא פעל די על מנת להקצות את משאבי המדינה באופן שוויוני גם למגזר הזה." הוועדה המליצה למדינה לפעול להשגת שוויון

¹³ סקירת המשפט הבינלאומי הוגשה לבג"ץ במסגרת ההליכים [בעתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח](#) נגד השימוש בלאום הערבי כקריטריון בבדיקות בשדות התעופה.

אמיתי לאזרחי המדינה הערבים: "על המדינה ליזום, לפתח ולהפעיל תוכניות לסגירת הפערים, תוך שימת דגש על תחומי התקציב, בכל הנוגע לחינוך, לשיכון, לפיתוח תעשייתי, לתעסוקה ולשירותים".

אולם למרות הדוחות והמחקרים, ולמרות המודעות הנמשכת של קובעי המדיניות לאפליה שהאוכלוסייה הערבית סובלת ממנה, הפערים שבין ערבים ליהודים בתחומים שעליהם הצביעה הוועדה – ובהם חינוך, תכנון וקרקעות – רק הולכים וגדלים.¹⁴ להלן יובאו מספר דוגמאות, שהן חלק קטן בלבד מתוך שלל הנתונים והאירועים שמתפרסמים בתקשורת ובדוחות שונים.

בתחום החינוך – שהוא [המפתח האמיתי לעתיד שוויוני וצודק יותר](#) – קיימים פערים עצומים בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית. אלה מתבטאים בין השאר במחסור של יותר מ-9,000 כיתות לימוד ביישובים הערבים. ההבדלים חוזרים על עצמם גם בתוך הכיתות: בעוד שבחינוך היהודי מספר התלמידים הממוצע בכיתה עומד על כ-28, בחינוך הערבי הוא מגיע ל-32; ושיעור הכיתות שבהן מספר התלמידים גבוה מ-40 כפול במגזר הערבי מאשר במגזר היהודי (8% לעומת 4%).¹⁵ נוסף על כך, החינוך הערבי סובל ממחסור חמור באנשי מקצוע, כגון קציני ביקור סדיר, יועצים חינוכיים ופסיכולוגים חינוכיים.

ולמרות כל זאת, כשהגיע השנה נציג של ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי לדבר בוועדת החינוך של הכנסת אודות הפערים בזכאות לבגרות בין שני המגזרים, [סירב יו"ר הוועדה ח"כ זבולון אורלב \(הבית היהודי\) לאפשר לו לדבר](#). לדברי אורלב, "ועדת המעקב היא ארגון פוליטי ולא מקצועי. היא הוקמה במטרה לרכז פעילות פוליטית הסותרת את חוק מטרות החינוך, לפיו חייבים לחנך את כל תלמידי ישראל שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית."

דוח ועדת אור ייחס חשיבות רבה לנושא הקרקע, והמליץ למדינה לפעול להקצאת קרקעות לאוכלוסייה הערבית על פי עקרונות של שוויון ושל צדק חלוקתי. הוועדה קבעה שחובה על המדינה להקצות לציבור הערבי "קרקע על פי דפוסים ועקרונות שוויוניים, כמו למגזרים אחרים". אולם תחום הקרקע והתכנון הוא עדיין אחד התחומים שבו הערבים בישראל נתונים לקיפוח ולאפליה הקשים ביותר. ביישובים ערביים רבים, תוכניות המתאר לבנייה הן מיושנות ואינן עונות על צורכי האוכלוסייה, בין השאר, בשל סחבת: הליך אישור תוכנית מתאר ליישוב ערבי, אורך בממוצע פי שלושה מהליך דומה ביישוב יהודי. רק 18% מתוכניות המתאר ביישובים ערביים הן תוכניות שאושרו בעשור האחרון, בעוד שלמעלה מ-40% מתוכניות המתאר הן בנות 30-50 שנה. בלא תוכניות מתאר מתאימות ועדכניות, אין כל אפשרות חוקית לבנות בתים חדשים; כתוצאה מכך נבנו בלית ברירה עשרות אלפי בתים ביישובים הערביים ללא היתרי בנייה והם מועדים להריסה, וכן קיים מחסור במבנים ציבוריים שאמורים לספק שירותים לתושבים.

האפליה בולטת בצורה ניכרת גם בכל הנוגע לאיוש משרות ציבוריות ולקבלת ערבים לעבודות שונות, בעיקר לאלה הנהנות מיוקרה, מקביעות או ממשכורת גבוהה. כך לדוגמה, [רק 2% מעובדי חברת החשמל הם ערבים](#), כש-70% מתוכם הם עובדים זמניים. על פי [דוח נציבות שירות המדינה לשנת 2009](#), רק 7% מעובדי הממשלה הם ערבים – פחות ממחצית משיעורם באוכלוסייה. על פי [דוח של](#)

¹⁴ ראו למשל את [מדד השוויון בין האזרחים היהודים והערבים בישראל לשנת 2008](#), שפרסמה עמותת סיכוי באוגוסט 2009.

¹⁵ ראו [פניית האגודה לזכויות האזרח לשר החינוך](#), יולי 2010.

פורום דו-קיום בנגב לשוויון אזרחי, [רק 16 \(!\) מתוך אלפי עובדי המדינה בנגב הם ערבים](#). תוצר לוואי של האפליה בתעסוקה בשירות המדינה הוא אפליה בנגישות לשירותים, שכן הפונים ללשכות של משרדים משפטיים נאלצים להתמודד עם העדרם של פקידים דוברי ערבית, ולעתים גם עם העדר טפסים ושילוט בערבית. כך למשל, על פי [דוח של עמותת סיכוי](#) שפורסם באוגוסט השנה, בלשכות הסיוע המשפטי של משרד המשפטים קיים טופס בקשה לסיוע בשפה העברית בלבד, מה שמקשה בפועל על דוברי ערבית – שפה רשמית במדינת ישראל – לממש את זכאותם לסיוע. בלשכה של מחוז המרכז, שמשרתת בין השאר רבבות אזרחים ערבים מערי המשולש, כפר קאסם, יפו ולוד, יש [רק עורך דין ערבי אחד](#) בתוך צוות של 25 עובדים. באופן דומה, [בסניף הביטוח הלאומי בחיפה אין אף פקיד קבלה דובר ערבית](#), וזאת על-אף שחיפה היא עיר מעורבת וחיים בה כ-30 אלף ערבים, שהם כ-11% מכלל התושבים. דוגמה אחרת המובאת בדוח היא אפליית האוכלוסייה הערבית בתחום שירותי הרווחה: על פי הדוח, שיעור הילדים היהודים בסיכון הנמצאים במסגרות כגון משפחתון או מעון יום [גבוה פי שניים](#) משיעורם של הילדים הערבים שנמצאים במצבי סיכון דומים.

הדרתם של אזרחי המדינה הערבים ממשיכה להתקיים חרף החלטות ממשלה בעניין ייצוג הולם והחלטות של בית המשפט העליון. כך, בהחלטת הממשלה מיום 15.11.09 בדבר מינוי חברים למועצת מקרקעי ישראל [לא מונה אף נציג ערבי אחד](#), בניגוד לחובה המפורשת שנקבעה בבג"ץ.¹⁶

כאמור, מדובר בדוגמאות לתופעה כלל-ארצית, החובקת את כל תחומי החיים. העובדות ידועות מזה שנים, ההמלצות קיימות, אך הפערים ואתם התסכול, הניכור והמרירות, רק הולכים וגדלים. יתרה מזאת, הואיל והזכות לשוויון היא עקרון-יסוד בדמוקרטיה המהותית, הרי שהאפליה הממוסדת והמתמשכת של חמישית מאוכלוסיית ישראל גם מקעקעת את אושיות הדמוקרטיה בישראל.

סיכום

"תפקידה של המדינה בעניין זה אינו מצטמצם לעניינים חומריים בלבד. על רשויות השלטון למצוא את הדרכים שיאפשרו לאזרחים הערבים לבטא בחיים הציבוריים את תרבותם וזהותם באופן נאות ומכובד."

דוח [ועדת אור](#)

דמוקרטיה שיש בה אזרחים סוג ב', היא עצמה דמוקרטיה סוג ב' – עבור כל אזרחיה. מציאות שבה, כתוצאה מהתנהלותה של המדינה לאורך השנים, אחד מכל חמישה אזרחים הוא בפועל אזרח מדרגה שנייה, עומדת בסתירה ליסודות הדמוקרטיים, בלתי נסבלת מבחינה מוסרית, ומאיימת, בסופו של דבר, לא "רק" על 20% מהאזרחים – אלא על כולנו.

דמוקרטיה חייבת להיות מסוגלת להכיל בתוכה מיעוטים, לכבד את תרבותם, את שפתם ואת הזיכרון ההיסטורי הייחודי שלהם. מדינה המגבילה את זכויותיהם הבסיסיות של אזרחיה לחופש

¹⁶ [בג"צ 6924/98](#) האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ממשלת ישראל.

ביטוי ולחירות פוליטית, מפלה אזרחים בחלוקת משאבים, תשתיות וחינוך ומסמנת אותם כאויבים – היא מדינה הפוגעת במישרין בזכויות אדם ומעמידה בסכנה ממשית את ערכי הדמוקרטיה ואת יכולתה להתקרא דמוקרטיה.

מערכת היחסים בין המדינה לבין המיעוט הערבי שבתוכה דוהרת לעבר מקומות מסוכנים. כדי לחיות ביחד בתנאים המורכבים שקיימים במדינת ישראל חייב להתחולל שינוי – ומהר. עדיין יש מה לעשות ועדיין ניתן לשנות, ומדי פעם בפעם אכן צצות יוזמות אזרחיות ומקומיות שמהן אפשר לשאוב אופטימיות ותקווה. כך למשל, "[מרקם אזורי](#)", קבוצת תושבים מירוחם הפועלת להקמת גן ילדים לתושבי הכפר הבדווי השכן רכמה; או "[עתידי משגב](#)", קבוצת תושבים מהמועצה האזורית משגב, שהתארגנה לפעולה נגד "חוק ועדות הקבלה". כך גם "פרויקט דמוקרטיה", שבמסגרתו מתפרסם מסמך זה, ומבקש להוות הזדמנות עבור כל הכוחות במדינה המבקשים לפעול למען עתידה הדמוקרטי.

נוסף על כך, מדי פעם בפעם גם מתגלות יוזמות ממסדיות שמעוררות תקווה. כך למשל ההחלטה שהתקבלה בימים אלה, כי חלק מן התלמידים בבתי-הספר במחוז הצפון [ילמדו את השפה הערבית](#) כמקצוע חובה. כך גם [החלטת הממשלה](#) ממרץ 2010 [להקצות 800 מיליון ש"ח](#) לפיתוח תשתיות, שירותים ותעסוקה ביישובים ערביים; או ההחלטה שפורסמה (ynet) בפברואר 2010, על הקמת [קרן משותפת לממשלה ולמגזר הפרטי](#) שתשקיע בעסקים במגזר הערבי, ולה תקצה המדינה 80 מיליון ש"ח. גם עמותת סיכוי מציינת, בדוח "[מחסמים לסיכויים](#)" שהתפרסם באוגוסט 2010, כי "במהלך עבודתנו מול חלק ממשרדי הממשלה והציבור, אנו נתקלים בקולות של מקבלי החלטות ומעצבי דעת קהל, הקוראים לקידום השוויון ולצמצום הפערים בין יהודים לערבים [...] זו מגמה מעוררת תקווה, המוכיחה את קיומם של גורמים וגופים רבים הרואים בשוויון בסיס לחיים משותפים של ערבים ויהודים בישראל". מסכמים רון גרליץ ועו"ד עלי חיידר, מנכ"לים משותפים של עמותת סיכוי, מתוך אותו דוח:

"בשלב זה, אין לדעת אילו מבין **המגמות המנוגדות** הללו תגבור בסופו של דבר על רעותה, ואם ערבים ויהודים צועדים בימים אלה לקראת עימות או לקראת בניית חברה משותפת המבוססת על שוויון – נשמת אפה של כל דמוקרטיה. **בידינו הדבר**. האתגר העומד בפני שוחרי השוויון, הדמוקרטיה והחיים המשותפים הוא לפעול בתקיפות ובמקצועיות נגד המגמות השליליות ולחזק את התקווה במימוש השוויון".